

HARM VAN DER VEEN

Een Veenkolonie in verandering

Ruim baan...!

Daar komen de Veendammers aan.

In 1594 ging de stad Groningen 'om'. De Spanjaarden gaven de zaak gewonnen, de stad werd voortaan bestuurd door Calvinisten. Veel kloosterbezit werd stadsbezit. Daaronder uitgestrekte hoogvenen. De gevolgen waren groot. Het veen werd ontsloten. Compagnieën brachten de turf aan snee. Dorpen als Oude en Nieuwe Pekela, Veendam en Wildervank, Hoogezand en Sappemeer ontstonden al in de zeventiende eeuw. Samen met een aantal kleinere veenkoloniën vormen zij de zogenaamde 'Oude' Groninger Veenkoloniën. Na de veenontginningen kwam de landbouw tot ontwikkeling. De verbouw van aardappelen zou daarin een belangrijke rol spelen. Uit de turfvaart ontwikkelde zich een opmerkelijke zeevaart onder zeil. De industrialisatie voltrok zich naar Nederlandse normen vroeg.

De gemeente Veendam ligt centraal in dit gebied. Behalve het kerndorp Veendam, maken ook Wildervank en kleinere veenkoloniën als *Borgercompagnie*, *Ommelandervijk* en *Zuidwending* deel van deze gemeente uit.

Het Oosterdiep in Veendam

Wie op ontdekkingsreis gaat naar sporen van het verleden zoekt die in de eerste plaats in archief en museum. Maar minstens zo boeiend is het landschap als historische bron. De Groninger Veenkoloniën nemen daarbij een bijzondere plaats in. Land dat helemaal door de mens lijkt te zijn gemaakt.

Recht toe, recht aan lopen de wegen. Rechthoekig is de structuur van de dorpen. Alleen de Veendammers lijken een eigen variant bedacht te hebben. Bij hen duidelijk een dorpskern, waar die in andere Veenkoloniën ontbreekt. Een zandkop in het hart van de plaats en het systeem van twee kanalen schiepen de voorwaarden voor een centrum, dat in de loop van de negentiende eeuw gestalte kreeg. Het oudste monument, de 'Grote Kerk' van 1662, is op die zandkop gebouwd.

Beide diepen, het *Oosterdiep* en het *Westerdiep*, werden op ongeveer eenzelfde afstand hiervan gegraven. Nog breken geografen en archeologen zich het hoofd welke van beide nu het vergraven veenstroompje de *Oude AE* is. Want hoe rechthoekig de 'Oude' Veenkoloniën zich ook presenteren, de diepen zijn in vele gevallen bestaande riviertjes, die door de verveners zijn gekanaliseerd. Alleen in Oude Pekela is dat oude patroon in het

Pekelder Diep goed bewaard gebleven. Zo niet in Veendam. En dat lijkt haast symbolisch voor de Veendammers van nu. Zij lijken niets liever te willen dan historische ontwikkelingen zelf ter hand te nemen.

Wie daarom naar Veendam wil gaan om sporen van zijn geschiedenis in het dorpspatroon waar te nemen, dient terstond te vertrekken. Reeds van verre waarschuwen kranen, betonmolens, bouwputten en gehelme bouwvakkers dat het de hoogste tijd is. Bouwen is breken. Met hakbijl en bulldozer baant Veendam zich een weg naar de toekomst.

Tijdsbeeld I

Het moet in het midden van de jaren zeventig zijn geweest, dat de Veendammer raad besloot zichzelf te tracteren op een uitstapje in de eigen gemeente. De rit begon in *Borgercompagnie*. Een naargeestige regen deed de eigen dorpen niet op hun mooist uitkomen, maar in de ogen van de echte liefhebber is het Veenkoloniale landschap niet klein te krijgen. Wijds en leeg, met zicht van horizon tot horizon. Het diep was in het Veendammer gedeelte van dit langgerekte dorp juist gedempt. Met gepaste trots werd op de voordelen gewezen. Geen ratten, geen stank, geen onkosten aan walbeschoeiing, ideale ontsluitingen voor aanwonenden. De historische

structuur zou nochtans gehandhaafd blijven. Waar eens het water stroomde, was een brede berm ontstaan, met iele boompjes, mooi in het gelid. En wat was er nu veenkolonialer dan recht achter elkaar?

De raadsleden in de bus boorden hun ogen door de nattigheid buiten en hoopten er het beste van. Glunderende gezichten even later. Het Veendammer recreatieparadijs was bereikt: het *Borgerwold*. Een dorado in aanbouw. Een beetje heide, een beetje gazon, vijvers, die haast kleine meren leken, volkstuinten, fietspaden, een kinderboerderij. Letterlijk hoogtepunt een heuveltje met bergfunctie. Een klein dakje op de top als berghotel. Welk dorp is zo groot in het kleine als Veendam? Lyrische gevoelens maakten zich van de bergbeklimmers meester.

De tocht eindigde langs het *Oosterdiep*, dat in Veendam zowel 'droog' als 'nat' aanwezig is. Bij het gedempte deel werd gewezen op de breedheid der autobanen en de properheid der huizen, die dank zij subsidiemogelijkheden welhaast tot een nieuw Veendam hadden geleid. Maar ook de zonderling, die aan een nat Oosterdiep de voorkeur gaf, werd tevreden gesteld. Afbrokkende wallen zouden in staal worden gevat, waardoor het diep weliswaar wat smaller zou worden, maar een

allure krijgen als nooit tevoren. 'Nieuw' en 'allure', het zijn woorden, die de Veendammer als muziek in de oren klinken.

Tijdsbeeld II

Het was in 1980, dat enige bestuursleden van het *Veenkoloniaal Museum* in Veendam zich in het zadel van hun rijwielen hesen. Al voor de derde keer gingen zij op inspectie. Hun doel was om met eigen ogen te registreren hoeveel 'schippershuizen' hun gemeente nog rijk was. Van alle Veenkoloniale 'monumenten' achtten zij die het meest bedreigd. Een ontwikkeling, die hen met zorg vervulde. Van de bloeiende veenkoloniale zeevaart, waarin Veendam en Wildervank een centrale rol speelden, waren nauwelijks nog sporen in het dorpsbeeld te ontdekken. Alleen de schippershuizen vormden een boeiende herinnering. Al in het begin van deze eeuw signaleerde burgemeester *De Zee*, dat het hier om een verdwijnend cultuurbezit ging.

In één van zijn 'Wandelingen door oud-Veendam' merkte hij op: 'de donkerbruine schippershuizen met breeden gevel en krimp verdwijnen het een na het ander en de oude zandweg, waar zij eertijds aan grensden, is gepromoveerd tot een bredere verkeersbaan met moderne wegbedekking.'

De balans na de fietstocht was snel opgemaakt. Aan de diepen bevonden zich nauwelijks schippershuizen, die deze naam nog met ere konden dragen. Op hun eerste tocht, vijf jaar geleden, telden zij er nog achttien. Drie jaar later vijf. Met geprand gemoed wendde men zich tot de verantwoordelijke bestuurders. Die lieten niet slechts waardering blijken voor het werk der fietsende dorpsgenoten, maar hadden ook een wenkend perspectief. Was het niet verstandiger om de herinneringen in hout en steen te laten verrijzen aan het Veendam van de toekomst, de nieuwe wijk *Sorghvliet*? Grenzend aan het eerder geschilderde *Borgerswold* was het woonklimaat ideaal te noemen. Met vijver en gazon. Wat was nu mooier om hieraan schippershuizen-nieuwe-stijl te bouwen naar authentieke tekeningen en met authentieke stenen van dezelfde huizen, die aan het kanaal waren afgebroken. De geschiedenis vervolmaakt. Waar werd op rechter trouw aan het verleden ooit gevonden?

De museumbestuurders hoorden het wat bedremmeld aan. Mooi was het wel. Het smeedijzeren jaartal 1792 op de muur van het fraaie kapiteinshuis imponeerde. Het deed het verleden herleven. Maar een vijver was toch geen kanaal! En een schippershuis toch geen kerk of kasteel! In hun ogen was het aardige van deze huizen aan de 'diepswal', dat zij op hun eigen wijze vertelden van de schipperij overzee en van de welvaart van de kapitein-reder. Hier moesten ze wel even aan wennen. De bestuurders gaven te kennen het begrepen te hebben. Nostalgie... Ze toonden begrip... veel begrip.

Tijdsbeeld III

We schrijven 1987. Zo'n 200 Veendammers lopen op een kille zondagmiddag in protest door het plaatselijke *Julianapark*. We zeiden het al, de echte Veendammer raakt

nooit uitgekeken op zijn eigen woonstee. Ook *Heemschut* is vertegenwoordigd in de persoon van de te vroeg overleden *Piet de Vrieze*. Met brede armbegaren maakt hij duidelijk, dat verzet geboden is. Wat is er aan de hand? Juist de Veendammer bestuurders verstaan toch als geen ander de tekenen des tijd! Dempten zij geen kanalen om de auto vrij baan te geven? Zij waren het toch die het voormalige turfland herschiepen in een magistraal recreatiepark! En thans ontfermen zij zich over de consument van Stad en Lande. Woorden als 'nieuw' en 'allure' zijn in feite ontoereikend om te schetsen wat er staat te gebeuren. Consumenten is parkeren. Deze beproefde wijsheid is de Veendammers op het lijf geschreven. Weliswaar is er wat gemurmel van een enkele oude sociaal-democraat in deze rode gemeente, maar in Veendam lijken de panelen niet te schuiven, maar weg te suizen. Wilde men tot voor kort de naam Veendam het liefst vervangen door *Parkstad*, thans gaat de bijl in een park om de consument zijn auto te laten stallen. Er zijn weliswaar voldoende parkeerplaatsen, maar het evenwicht is zoek, zo laten de bevoegde planologen weten. Door het nieuwe koopparadijs wordt Veendam topzwaar. Waar een park is, heerst de stilte. En die is fnuikend voor een dynamische koopstad als Veendam gaan worden.

De Vrieze en zijn sombere proces-siegangers delen deze postmoderne visie niet. Zij vinden het park de bekroning van

Restauratiewerkvakanties

In de maanden juli en augustus organiseert de *Nederlandse Vereniging van Monumentenzorgers* wederom de populaire restauratie werkvakanties voor jongeren in eigen land.

Deze 'doe-vakanties' behoren met een deelnameprijs van f 140,- voor twee weken tot de categorie low-budget vakanties. In deze prijs is tevens begrepen een cultureel nevenprogramma, dat de deelnemers laat kennis maken met de zorg voor de monumenten in het algemeen en met diverse interessante projecten in de directe omgeving van het vakantieproject.

Aantal en aard van de projecten worden afgestemd op de belangstelling en de voorkeur van de deelnemers; in de afgelopen jaren is gewerkt aan kastelen, buitenplaatsen, industrieel archeologische monumenten zoals steenbakkerijen e.d., verdedigingswerken en woonhuizen. Onder deskundige leiding worden de meest uiteenlopende werkzaamheden verricht zoals metselen, voegen, timmeren en schilderen waarbij enthousiasme meer telt dan vaardigheid. Deelname staat open voor jongens en meisjes van 16 tot ca. 24 jaar.

Gezien de beperkte plaatsruimte is tijdige aanmelding gewenst vooral omdat het aantal jongeren per project veelal niet hoger is dan 12.

Een folder met nadere informatie over de kampen en data kan worden aangevraagd bij het secretariaat van de NVMz, postbus 82.390, 2508 EI 's-Gravenhage; telefoon: 070-503162.

Veendams historische ontwikkeling. Drie 'lanen' groeiden in de loop der jaren uit tot echte verbindingswegen tussen *Oosteren* *Westerdiep*. De *Kerklaan*, thans *Kerkstraat*, werd daarvan de belangrijkste. In het laatste kwart van de vorige eeuw ontwikkelde zij zich tot een echte hoofdstraat. De belangrijkste neringen kwamen hier, het raadhuis vond er zijn plek. Tussen de beide woonlinten aan de diepen ontstond een natuurlijk centrum.

De Veendammers waren daarmee niet tevreden. Rond het nieuwe centrum kwam een groene omzetting in de vorm van een 'landscape garden'. Zo'n dertig jaar later werd deze 'groene long' opgenomen in een opvallende dorpsuitleg. Winkelstraat, raadhuis, kerk en begraafplaats werden door een boeiend park met elkaar verbonden. Veendam was een ongewone veenkolonie met een groene kern geworden.

Om dat karakter te behouden kwam *Heemschut*, gesteund door vele Veendammers, in het geweer. Tevergeefs, naar inmiddels is gebleken. 'Nieuw' en 'allure' zijn in Veendam met de toekomst, niet met het verleden verbonden. Toegegeven, het gerucht is van zeer apocriefe aard, maar het verhaal wil dat *Onze Lieve Heer* zelf *Petrus* moet hebben gewaarschuwd: '*Petrus, houd onze oude hemelpoort goed in de gaten, want als ik me niet vergis is er een Veendammer in aantocht.*' ■

Harm van der Veen is voorzitter van de *Stichting Veenkoloniaal Museum*

Vervolg-cursus gemeentelijke monumentenzorg

De Nationale Contactcommissie monumentenbescherming (NCM) gaat samen met het nationaal restauratiefonds een vervolg-cursus organiseren op de instructiedagen rond het thema 'Gemeentelijke monumentenzorg in de praktijk'. De belangstelling voor de basiscursus was erg groot. De voortgaande ontwikkelingen rond het monumentenbeleid maken een vervolg-cursus zeker zinvol. Daarnaast zal er ook een cursus worden gepresenteerd over de financiële en fiscale aspecten van het restaureren.

De basiscursus wordt in geactualiseerde vorm herhaald voor nieuwkomers. Tenslotte zal ook het bekende handboek 'Gemeentelijke monumentenzorg in de praktijk' in het najaar worden herdrukt. De cursustarieven zijn nogal fors verhoogd. Bij de NCM aangesloten organisaties als *Heemschut* kunnen echter een korting van f 65,- verlenen voor elk cursusonderdeel. Daarmee wordt de basiscursus f 230,- de vervolg-cursus (incl. documentatiemap) f 205,- en de cursus 'financiële en fiscale aspecten van het restaureren' f 140,-

Nadere informatie (folder en aanmeldingsformulier) bij de NCM, tel. 020-277706